

УДК 821.161.2-4.091906І.Франко:[801.81:001.891]

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-1222.2024-57-1>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОЇ СТУДІЇ ІВАНА ФРАНКА «ПІСНЯ ПРО ПРАВДУ І НЕПРАВДУ»

Святослав ПИЛИПЧУК

доктор філологічних наук, доцент

Львівського національного університету імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, м. Львів

ORCID: 0000-0002-7445-6233

pylypchuk.sviat@gmail.com

У статті проаналізовано комплекс методологічних принципів, які застосував Іван Франко у ґрунтовній фольклористичній праці «Пісня про правду і неправду», що увійшла як інтегральний елемент до корпусу «Студії над українськими народними піснями». Відзначено, що вчений намагався стереометрично дослідити твір. Зокрема, брав до уваги максимально повну варіантну парадигму уснословесного артефакту, з'ясував визначальні чинники, що стимулювали активний розвиток теми. Засвідчено, як крізь призму аналітичної оцінки варіантів «Пісні про правду і неправду» Іван Франко простежив розширення ідейно-тематичної амплітуди твору та вказав на його значний художньо-виражальний потенціал. Наголошено на тому, що автор студії зосередився на з'ясуванні генези пісні (встановив її прямий зв'язок із пам'яткою XIV–XV ст. «Слово о правді і неправді») та написанні її «літературної біографії» (простежив розвиток популярної теми «протистояння правди і неправди» у європейській словесній традиції починаючи від «притчі про Геракла на роздоріжжі» з V ст. до н. е.). До статті вчений аргументовано долучив чимало казок (головно українських) із цим магістральним мотивом. Підкреслено, що під час опрацювання відповідного фольклорно-літературного матеріалу різних народів Франко звернув увагу і на спільне (шаблонові формули, типові ситуації, традиційні світоглядні імперативи), і на відмінне («одомашнення» мандрівного добра, приномовлення до національних стандартів) у рецепції теми. У процесі осмислення багатих словесних скарбів фольклорист скористався здобутками культурно-історичної школи, зокрема «ретрогресивним методом», зорієнтованим на першочергове вивчення «найсвіжіших» творів із поступовим наближенням до найдавніших прототипів. Через застосування цього методу Франкові вдалося довести первісне буддійське походження казкового представлення опозиції «правда – неправда».

Ключові слова: *пісня, дума, мотив, генеза, казка, фольклорно-літературний матеріал, ретрогресивний метод, порівняльний аналіз.*

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF IVAN FRANKO'S FOLKLORISTIC RESEARCH "A SONG ON JUSTICE AND INJUSTICE"

Sviatoslav PYLYPCHUK

Doctor of Philology, Docent

Ivan Franko National University of Lviv

1 Universytetska str., Lviv

ORCID: 0000-0002-7445-6233

pylypchuk.sviat@gmail.com

The article analyzes the range of methodological principles employed by Ivan Franko in his fundamental folkloristic study "A Song on Justice and Injustice", which was eventually incorporated in a major research "Studies on Ukrainian Folk Songs". It has been remarked that the scholar attempted at stereometric reception of the text. In particular, he consistently considered the entire paradigm of the folklore artefact, and identified the crucial factors stimulating active development of the theme. Through the prism of analytic evaluation of the existing variations of the "Song on Justice and Injustice" Ivan Franko traced out the expansion of the ideological and thematic range of the piece and pointed out its essential poetic potential. It has been emphasized that the author of the research put in effort to determine the genesis of the song (establishing its direct connection to the text dating back to the 14-15th c. "A Tale of Justice and Injustice") and compose its "literary biography" (tracing the development of the popular theme "antagonism of justice and injustice" in European oral lore since the "Parable on Hercules at the Crossroads" dating back to the 5th century BC). The scholar reasonably referred to numerous fairy tales (mostly Ukrainian) where this motif dominated. While scrutinizing the corresponding folklore and literary texts of various nations, Franko accentuated the shared (template formulas, typical situations, traditional ideological imperatives) as well as distinguishing ("domestication" of migrant items, adjustment to national standards) features of the theme reception. The folklorist tackled the ample verbal treasure applying the findings of the cultural-historical school, such as the "retrogressive method" involving primary consideration of the most recent texts followed by gradual regression to older prototypes. Due to this method, Franko was able to prove the primeval Buddhist origin of the antagonism «justice-injustice» represented in fairy tales.

Key words: *song, дума, motif, genesis, fairy tale, folklore and literary texts, retrogressive method, comparative analysis.*

У науковому доробку Івана Франка фольклористичні студії займали одне із центральних місць. Уже у ранніх працях дослідник виявив значне зацікавлення народною творчістю, намагався не тільки її популяризувати, а й ґрунтовно проаналізувати. На шляху до якісної фахової оцінки національного фольклору вчений апробував різні методологічні підходи. Зрештою, йому вдалося виробити

оригінальну стратегію осмислення уснословесного матеріалу, засновану на стереометричній рецепції певного твору. Якщо у перших спробах Франкової фольклористичної аналітики помітні значні прогалини і недохопи (тут доречно згадати аргументовані критичні висловлювання Михайла Драгоманова про статтю «Старинна романсько-германська новела в устах руського народу» (1883 р.), де некритично застосовано прийоми компаративістичної оцінки української казки), то у пізніших дослідженнях засвідчено наближення до оптимальної моделі вивчення «народного добра». Очевидно, вершинним досягненням Франка-фольклориста стали «Студії над українськими народними піснями». Цей корпус розвідок ученого про популярні народні пісні засвідчив уміння тонко і точно «прочитувати» фольклорні тексти через з'ясування цілого шерегу актуальних питань: генеза, варіантна парадигма, реконструкція, комплекс мотивів, ідейно-тематична спрямованість, історизм, художньо-виражальні особливості, зв'язок з іншими творами/жанрами та ін.). З-поміж усіх пропонованих студій глибиною проникнення у художню тканину твору вирізняється розбір пісні «Про правду і неправду». Саме тому, гадається, авторитетні фольклористи так високо оцінювали згадану статтю, виразно артикулюючи її переваги. Приміром, Роман Кирчів зазначив, що розвідку, у якій «продемонстровано багатий науково-продуктивний потенціал порівняльно-історичної методики дослідження», «можна вважати еталонною» [2, с. 890], вартою наслідування.

У пропонованій студії І. Франко застосував докладний текстологічний аналіз пісні «Про правду і неправду». Передусім він виокремив центральні мотиви твору. В окресленому комплексі мотивів він розмежував основні та додаткові. Основні – первісні, тож органічно вписуються у загальну картину сюжетного малюнку, логічно розгортають виклад магістральних проблем. Додаткові виникли значно пізніше і були принагідно допасовані до тексту. У пісні, за аргументованими свідченнями І. Франка, функцію додаткового виконує мотив «сирітства», який хоч і розгортає популярну тему, однак не «працює» на вияснення проблеми протистояння правди і неправди. «Взагалі ся тема про сиріт, де головне горе лежить зовсім не в неправді світових відносин, а в природі людського життя, являється пізньою і зовсім зайвою ампліфікацією нашої пісні, досить невдатним відгуком іншої, дуже популярної лірницької пісні про сирітку» [3, т. 43, с. 286]. По суті, І. Франко не лише констатував пізніше долучення зазначеного мотиву, а й указав його генетичні витоки, безпосередньо пов'язуючи зі знаним зразком лірницького репертуару, у якому весь сентимент зосереджено на зображенні нещасливої долі сироти.

Під час комплексного розбору фольклорного твору І. Франко звертав увагу на «психологію народної творчості». Дослідник з'ясовував, як кобзарі, основні виконавці пісні «Про правду і неправду», урахувували загальний суспільний настрій і розвивали ті теми, на які був першочерговий запит. Звісно, ідея торжества правди належить до так званих «вічних тем», які ніколи не втрачають актуальності, однак у певні історичні періоди (як правило, сповнені

випробувань, складних викликів) потреба пошуку справедливості, перемоги правди особливо загострюється і знаходить вираз у численних фольклорних творах відповідного змісту. Пісня «Про правду і неправду» чітко артикулює гостроту проблеми і zarazом точно відображає загальні побоювання щодо втрати балансу сил на терезах добра і зла, коли з'являється щоразу більше доказів переваги неправди у світі. Оця чутливість фольклору до найменших змін у суспільних настроях через посередництво кобзарів, бандуристів чи лірників знайшла продовження у простих і вельми вимовних словах пісні. Варто зазначити, що твір, у якому зрезонував увесь біль і страх громади перед можливою перемогою зла, з'явився передусім у лірницькому репертуарі. Згодом, уловлюючи помітні перепади психологічної напруги у народному середовищі, талановиті виконавці взяли на різні лади відтворювати пісню, що зумовило суттєве розростання її варіантної парадигми.

Першочерговий інтерес І. Франко виявив до тих варіантів, які надто далеко відійшли від первісного тексту і «підживлювалися», оновлювалися коштом пізніших, не завжди органічних вставок. Загалом пропоновані «доповнення» вирізнялися й стилістично, й «ідеологічно». Назагал вони були досить ефектними, мали неабиякий вплив на реципієнтів, однак не сприяли єдності враження, не допомагали чіткіше розкрити центральну тему твору, по суті, розфокусували увагу слухача. Прикладом перекроювання оригінального «тіла» твору, пізнішого втручання в його первісну структуру дослідник уважав звернення до нетипового образу «орлиних крил» (мовляв, кожен, знаючи, де є правда, готовий до неї «орлиними крилами летіти»), який на певному етапі життя пісні було прищеплено до тексту тільки з тої причини, що «дуже подобався кобзарям... і публіці» [3, т. 43, с. 286]. У процесі побутування, як засвідчують численні варіанти твору, згадані «крила» ставали і «ангельськими», і «соколиними», і навіть «солов'їними». Цей факт засвідчує, якими динамічними можуть бути трансформації у назагал стійких, із високим ступенем опірності фольклорних текстах, якщо ламається його первісна композиція та відбувається постійне приновлення до «злоби дня».

Не лише зміст пісні перебував у полі дослідницької уваги І. Франка. Він виявив значний інтерес і до її форми. Про поетику твору, значний художньо-виражальний потенціал у контексті реалізації важливої естетичної функції учений висловив низку міркувань. Зокрема, у третьому розділі розвідки зупинився на поясненні категорії символу, супроводжуючи теоретичні висліди відповідними ілюстраціями.

Подальше розгортання окремих мотивів пісні «Про правду і неправду» в народній пісенності І. Франко називав «подихом нової рефлексії». Він уважав, що під впливом цієї «нової рефлексії» суттєво змінюються і форма представлення, і спосіб витлумачення теми. На доказ висловленого спостереження дослідник навів уривок із лірницького переспіву думи про вдову та її сина, яку аргументовано називав «ядерною галицькою переробкою української пісні про правду»:

Зле у світі, зле чувати,
Типер правди не видати.
Типер Правду б'ють, карають,
А Ниправду величають.
Типер Правду б'ють, катують,
А Ниправду гонорують.
Типер Правда хліба просит,
А Ниправда сребло носит... [3, т. 43, с. 291].

Порівнюючи оригінал із пропонованою пізнішою переробкою, І. Франко зауважив, що у цитованому зразку опущено цілу низку ключових мотивів, унаслідок чого зміст пісні видається «біднішим і менше конкретним». Заради справедливості варто згадати, що, визнавши перевагу первісного варіанту пісні у чіткості і повноті розкриття теми, учений zarazом підкреслив художню довершеність галицького тексту (йдеться про наведений запис Володимира Гнатюка), який має «форму коротшу, легшу і більше вигладжену» [3, т. 43, с. 291].

У процесі доведення тези про широкий резонанс пісні «Про правду і неправду» як один із пізніших її відгуків автор «Студій...» розглянув так звану «Воянцку пісню». Вона також була відома у декількох варіантах. Один із них записав сам І. Франко 1887 р. Текст пісні дослідник опублікував у «Киевской старине», супроводивши короткою розвідкою, де вказав на обставини фіксації та наукову цінність цієї «досить пізньої, на галицькому ґрунті виконаної переробки і компіляції декількох, більш древніх пісенних мотивів» [3, т. 27, с. 250]. Вплив «Пісні про правду і неправду» тут виявляється у 4–9 рядках, які, за словами вченого, «є безсумнівною спробою надати древньому сказанню про козацькі чвари сучасного суспільно-морального значення через розширення поняття війни на сучасну соціальну боротьбу між «братами» [3, т. 27, с. 251]. Інший варіант під назвою «На війнах світ настає» відомий із праці Боржковського у тому ж часопису. Хоч основне ідейно-тематичне вістря обох зразків звернене на розкриття жахів війни, усе ж значну увагу в них приділено наświetленню опозиції «правда – неправда». Цей епізод «Воянцкої пісні», на переконання І. Франка, перейнятий власне з пісні «Про правду і неправду»:

Брат на брата ворогує,
Сестра сестрі смерть готує,
Донька матку зневажає,
Отець сина проклинає.
Нема добра та й не буде.
Була війна та й ще буде... [3, т. 43, с. 292].

Оскільки раніше пісню «Про правду і неправду» проаналізував М. Драгоманов на сторінках «Політичних пісень українського народу XVIII – XIX ст.», то цілком зрозуміло, що І. Франко під час свого опрацювання твору намагався врахувати думку колеги. Із певними спостереженнями він погодився, деякі аргументовано

відкинув. Приміром, твердження М. Драгоманова про визначальний вплив російської «Голубиної книги» на українську пісню [1, с. 211–223] І. Франко вважав хибним. У статті він навіть запропонував окремий розділ, де переконливо спростував тезу попередника. Автор «Студій...» передусім відзначив високу поетичну стійкість нашої пісні, яка «зворушливо і такими многими контрастами» малює боротьбу правди і неправди. Натомість «московський стих» майже «не виходить поза рами холодної алегорії» [3, т. 43, с. 294]. Якщо в українському творі акцентовано на громадських проблемах (не даремно ж його М. Драгоманов розглядав у корпусі «політичних пісень»), то соціальна тема у «Голубиній книзі» зведена до мінімуму, належно не відрефлектована. Обґрунтовуючи незгоду з твердженням женецького колеги про генетичну спорідненість (навіть залежність) української пісні з «великоруською віршею», І. Франко врешті зазначив: «Навіть те, що, на думку Драгоманова, найбільше нагадує московський стих, властиво має собі в тім стисі не подібність, а просте противенство. Бо коли в українській пісні панування неправди над правдою в світі пояснюється образowo так, що правда, покладена на вагу, оказалась важчою і пішла вниз, а неправда, як легка (*тут до Франкової характеристики можемо додати діалектне «пуста»*. – Авт.) піднялася вгору, то в московській вірші зовсім навпаки. Правда, перемигши кривду, підіймається вгору, до неба, і лишає добровільно кривді панування на землі» [3, т. 43, с. 295]. У продовження думки він додав, наскільки помітними під час порівняння творів є «глибокі різниці в концепції та обробленні ... різниці, що пояснюються почасти різницею світогляду авторів, різницею часу та обставин, серед яких постали ті твори, а в значній мірі також різницею джерел» [3, т. 43, с. 295].

Цей аспект Франкового дослідження у вужчому розумінні можемо сприймати як бажання встановити реальні джерела походження популярного народнопісенного твору, а у ширшому контексті – як черговий здобуток у послідовній праці на доведення оригінальності та автентичності української словесності, яка не формувалася винятково під чужими впливами (особливо московськими), а розвивалася самостійно, тисячними прикладами виявляла значний творчий заряд.

Як бачимо, окрім докладного текстологічного зондування пісні, І. Франко також удався і до її порівняльного вивчення. Загалом він високо оцінював потенціал компаративістичних шукань. «Всяким фантазіям, – підкреслював учений, – зробила кінець новіша школа учених, що взялися студіювати в зв'язку етнографію, історію літератури та штуки порівняльною методою. Всі фантазії... розвіялися, як дим, перед точною аналізою фактів та цілими рядами історичних свідоцтв і аналогій» [3, т. 43, с. 298].

І. Франко тяжів до того, аби через вписування пісні у широкий культурно-історичний контекст і, головню, через докладний текстологічний аналіз вийти на більш-менш точне встановлення часу її виникнення. У цій царині він не був першопрохідцем, адже задовго до нього і Микола Костомаров, і Пантелеймон Куліш, і вже згадуваний М. Драгоманов зробили чимало для визначення історичного підкладу багатьох народних пісень. Щодо власне пісні «Про правду і неправду»,

то ще 1883 р. із указівками на часові координати постання твору виступив-таки М. Драгоманов. Авторитетний фольклорист пов'язував генезу пісні з періодом 1710–1720 рр., коли під впливом багатьох чинників (головно ж через процвітання неправди) актуалізувалася потреба судової реформи [1, с. 217–218]. Оскільки упорядник і коментатор «Політичних пісень українського народу» добачив певні текстуальні перегуки пісні із царським указом про створення Малоросійської колегії (це була реакція влади на суспільний запит щодо зміни судочинства), то й хронологічно «прив'язав» початок пісні до XVIII ст. І. Франко категорично не погодився зі сміливим і, відверто кажучи, недостатньо обґрунтованим висновком старшого колеги, бо вважав випадкову тотожність однієї фрази (йшлося про неправду в судах) абсолютно непереконливим доказом генетичної спорідненості текстів. На думку вченого, йдеться не про XVIII, а про XIV–XV ст., коли «під враженням татарського погрому та спричиненого ним захитання основ суспільного ладу на Русі оті нарікання на загальну неправду, а спеціально на неправду в судах, були дуже розповсюджені по Русі» [3, т. 43, с. 313]. Ще одним переконливим доказом, що наче печаткою скріплює оте «свідоцтво про народження», є «Слово о правді і неправді», написане в указаний період. Аналізована лірницька пісня, за визначенням І. Франка, «міцними нитками» зв'язана із цією пам'яткою питомого «староруського походження».

Сама ж ідея довести бодай приблизний період постання фольклорного твору Франкові вельми імпонувала, і він зробив чимало для її успішної реалізації. Розбір пісні «Про правду і неправду» тому переконливий доказ. Тут бачимо, як через, образно кажучи, ворота однієї пісні І. Франко виходив на широке фольклорно-літературне поле, з'ясовував, як тема протистояння правди і неправди була представлена у попередній словесній традиції. Тому-то, аналізуючи кожен суголосний за змістом зразок, дослідник намагався встановити, чи саме цей текст сприяв творенню пісні і яка його роль у тривалому процесі розгортання теми. Тобто вчений узявся за вирішення амбітного завдання: написати «літературну біографію» популярного мотиву «опозиція правда – неправда», висвітлити історію його розвою.

Справді, одним із пріоритетних під час комплексного вивчення окремої популярної пісні для І. Франка стало встановлення її генези. Через з'ясування джерела, на основі якого виник твір, відкривається перспектива збагнути його первісний ідейно-змістовий заряд (він нерідко суттєво змінюється внаслідок тривалої усної форми побутування) та заразом встановити новизну розроблення теми у досліджуваному варіанті. У процесі виявлення першовитоків «Пісні про правду і неправду» учений, як уже було зазначено, довів суттєвий вплив на формування народного твору знаної пам'ятки «староруської книжної традиції» «Слово о правді і неправді». Твердження це засноване не лише на констатації суголосності титулів, а й на докладному текстологічному вивченні обох творів. Учений першочергово виокремив концептуальні тези «Слова...» та довів їх повторення у пісні («Ідейний підклад, освітлення життєвих фактів, поодинокі явища, наведені для

характеристики, поетичні форми, навіть поодинокі вислови близькі аж до ідентичності. Правда – свята, вона – сам Господь; правда бореться з неправдою і підлягає їй задля людської слабості; вона тепер понижена у світі, занедбана, потоптана, щезла з людських відносин, крім хіба тих найінтимніших, як відносини матері до дітей; неправда панує в судах, сидить за столом у панів, пожирає весь світ. Сироти плачуть, брат брата влещує словами і кривдить у суді. Оце основні погляди однаково і староруського «Слова» і нової пісні» [3, т. 43, с. 314–315]. Очевидно, ідея протистояння правди і неправди у тих виразних життєвих картинах, що їх так живо змалював автор «Слова», вельми заімпонувала народному творцеві «свіжої» пісенної версії.

Однак варто зазначити, що для такого ретельного і знаючого дослідника, як І. Франко, недостатньо було встановити найімовірніше книжне джерело фольклорного артефакту. Його, як уже було зазначено, узагалі зацікавила літературна історія вказаної теми. Саме тому дослідник запропонував цікавий виклад основних етапів її тривалого «життя» у європейській словесності (додатково наведено й східні паростки сюжету). Узявши за точку відліку «притчу про Геракла на роздорозжю» (пам'ятка грецької культури V ст. до н. е.), він у хронологічній послідовності з окресленням пропонованих магістральних контроверз між правдою і неправдою проаналізував основні твори цього ідейно-змістового фарватеру. Зокрема, під Франків літературознавчо-фольклористичний скальпель потрапили такі зразки: вступ до поеми Овідія «Метаморфози» («виспівано... найбільше безнадійну пісню про побіду кривди над правдою» [3, т. 43, с. 318], середньовічні вірші, німецькі поезії «з XIV або XV віку» (в них «нарікання на упадок вірності і правди на світі набирають остроти і епіграматичної колючості» [3, т. 43, с. 319]), латинсько-чеська вірша (сповнена «саркастичних стріл на весь суспільний лад» [3, т. 43, с. 320]), твори письменників періоду Реформації (Ганс Сакс, Матвій Крайц, Маглалена Еккорд, Антін Шор та ін.), французькі фарси та сатири (у них «річ взято більше матеріалістично» [3, т. 43, с. 326]), англійську пісню «Justice is dead» та ін. У силовому полі аналізованої теми І. Франко також розглядав «Морову «Утопію», Кабетову «Атлантиду», ідеальну державу Мореллі... Вольтерового «Кандіда» та Свіфтового «Гулівера» [3, т. 43, с. 326].

У корпусі аналізованих текстів (особливо з періоду XVII–XVIII ст.), за спостереженнями І. Франка, викристалізовується тенденція до пошуку правди «в чужих і далеких краях». Вельми інтенсивно вказаний мотив розвивався у польській літературі. Одним з яскравих прикладів є твір Ігнація Красицького «Пригоди Миколи Досвядчинського», у якому головний герой мандрує світом у пошуках правди, що її волею випадку зазізнав на «утопічному острові Ніпу». Не менш цінною спробою осягнути тему є «гумористично-сатирична вірша» «Gdzie prawda?». Твір здобув особливу популярність у середовищі галицьких міщан і був відомий у багатьох варіантах. Саме цій пам'ятці польської словесності кінця XVIII ст. І. Франко приділив значну увагу, бо вважав, що цей твір сусідів суттєво вплинув на український фольклорно-літературний дискурс. Франкові були доступні

принаймні чотири варіанти «вірші» «Де правда?». Один із них (текст із рукописного збірника початку ХІХ ст.) учений увів у науковий обіг, долучивши до розвідки. У поезії йдеться про наївного шукача правди, який топче чоботи в надії її «відзискати». Спершу завітав до Німеччини, але там, як з'ясувалося, «правди не було й не буде», «бо хто любить правду, той не багатіє» [3, т. 43, с. 328]. Потім вирушив до мадярів, де дізнався: «Як угри постали, у себе правди ніколи не ховали» [3, т. 43, с. 328]. Далі доплентався до московії, щоб почути запевнення: «Немає у нас правди, до року не доживає, бо у всій росії лиш самі злодії» [3, т. 43, с. 328] і т. д. Справді, ця оригінальна поетична рефлексія, у якій «перенесено гру контрастів із суспільних верств на різні національності» [3, т. 43, с. 329], загальним настроєм перегукується з нашою народною піснею і zarazом засвідчує, наскільки чутлива європейська суспільність до «поняття правди», справедливості.

Без сумніву, основною методологічною засадою літературознавчих і фольклористичних досліджень І. Франка було якнайширше висвітлення проблеми. Саме тому, окрім згаданих книжних джерел, учений у межах студії розглянув ще й різножанрове фольклорне представлення опозиції «правда – неправда». Цілком виправдано у фокусі уваги опинилися зразки казкового репертуару. Вельми часто і в героїко-фантастичних, і в соціально-побутових казках на перший план виведено боротьбу цих двох сил. Зважаючи на огром відповідного уснословесного матеріалу, І. Франко зосередився на опрацюванні лише тих творів, де зображено такі події: «1) Чесний чоловік доводиться злобним товаришем (братом) до того, що за дрібну користь (шматок хліба, трохи збіжжя і т. ін.) дає собі виколоти одне око, потім друге, по чім злобний товариш покидає його в відлюднім місці. 2) Осліплений підслухує неспостережено розмову злих духів, відьом або віщих звірів, довідується з неї різних секретів, в тім числі й того, як йому відзискати зір, і при їх допомозі не лише робиться знов видющим, але добивається великих маєтків, а також руки царівни. 3) Його злобний товариш здибається з ним, а довідавшись, як він дійшов до свого щастя, іде на те саме місце і гине там від розсерджених демонів чи звірів, що мстяться за зрідження своїх секретів» [3, т. 43, с. 330]. Ба більше, докладний аналіз виокремлених зразків провадив винятково з огляду на одну вагому «обставину»: «Деякі варіанти сеї казки мають вступ, у якому ставиться питання: що важніше в житті, правда чи неправда, закон чи беззаконня? Від дебати приходять до закладу, в яким прихильник правди програє і тратить свій маєток, а найчастіше очі; чудесне відтискання зору і соціальне вивищення того чоловіка являється реабілітацією принципу правди і законності; кінцева катастрофа, яка постигає сторонника неправди, се немов показ, до чого доводить таке становище у житті» [3, т. 43, с. 330]. По суті, акцентований вступ – це та важлива єднальна ланка, що влітає означені казкові твори у корпус текстів із магістральною темою «змагання правди і неправди».

Артикульованому казковому мотиву щастило на увагу дослідників. Зосереджувалися вони на вивченні ареалу його поширення, шляхів мандрівки та способів опрацювання. Найбільший внесок у розв'язання комплексу окреслених питань

зробили такі знані науковці, як Йозеф Катона, Адальберт Келлер, Еміль Коскен та Теодор Бенфей. Саме їхні студії І. Франко взяв за основу у процесі вивчення питання. Зокрема, досить вичерпними вважав спостереження Е. Коскена, висловлені у книзі «Contes populaires de Lorraine». Французький учений залучив чимало (у тому числі й найсвіжішого) матеріалу та простежив «шлях розвитку» мотиву «правда – неправда», попередньо розділивши казки цього пласту на дві групи: з «моралізаційним вступом» і без нього.

Значним недоглядом більшості європейських учених, як зазначив І. Франко, було ігнорування слов'янського матеріалу. Між тим у цьому важливому осередку європейської цивілізації збереглася і живо побутувала значна кількість казкових творів, через аналіз яких можна вийти на вирішення складних, досі не розв'язаних проблем. Український фольклорист у тій частині своєї студії, де йдеться про розвиток теми «правда – неправда» у казках, зосередився на якомога докладнішому опрацюванні майже «нетиканого» слов'янського уснословесного контенту. Першочергово Франко залучив багатий український матеріал. Він виокремив вісім варіантів казки, в основу яких покладено мотив протистояння правди і неправди. Під час добору відповідних текстів учений вкотре підтвердив добру обізнаність із казкознавчою літературою: не оминув увагою жодного помітнішого видання українських казок. Зокрема, скористався записами Осипа Роздольського, Івана Рудченка, Павла Чубинського, Івана Манжури, Бориса Грінченка, Порфирія Мартиновича та Володимира Гнатюка. Кожну казку І. Франко розглядав як оригінальне національне опрацювання, однак не вважав це достатньою підставою для розриву чи втрати зв'язку з першоджерелом. Приміром, «дуже собі довгий» варіант Мартиновича, за словами дослідника, хоч і «скомплікований масою побутових деталей», усе ж «стоїть з усіх європейських варіантів найближче до згаданого прототипу» [3, т. 43, с. 339]. Окрім уже відомих друкованих текстів, до студії долучено казку з рукописного збірника початку XVIII ст. Йдеться про «Притчу о Правдѣ и о Кривдѣ», узятую з рукопису, який віднайшов В. Гнатюк у селі Літманова («Північно-Західна Угорщина», так звана «Угорська Русь»). І. Франко, не вагаючись, надрукував цю притчу-казку та констатував її суттєві відмінності «і в цілості, і в деталях» від попередньо розглянутих редакцій. Водночас спробував бодай приблизно встановити джерела походження казки. «Висловлені в притчі назви Індії, Тарсу і Кіпру, – розмірковував учений, – можна вважати доказом на те, що автор не взяв сього оповідання з уст місцевого люду, але мав перед собою якесь писемне джерело, що виразно вказує на Грецію і Візантію, або принаймні на середньовічну латину. Назви Тарсу і Кіпру свідчили би про традицію хрестових походів, а приплетену до них не до ладу Індію можна би вважати глухим відгуком якоїсь старшої традиції про індійське походження притчі. Все се, очевидно, мої догадки, – оригінал нашої притчі треба б відшукати, а поки що сю притчу мусимо лишити як ерратичний камінь, бог зна яким випадком і звідки занесений на наш ґрунт» [3, т. 43, с. 343].

Отже, І. Франко максимально повно інтегрував українські казки у широкий контекст світових фольклорних творів, де представлено опозицію «правда – неправда».

Загалом наші зразки зберегли спорідненість із казками інших народів, однак і у формі, і у способі інтерпретації центрального мотиву виявляють виразний локальний колорит. Український матеріал, на думку вченого, є важливим «зв'язуючим ognивом», за допомогою якого відкриваються таємниці мандрівки теми зі Сходу на Захід. Оскільки Україна була своєрідним містком, через який Європа запозичувала чимало добра з давніх культурних центрів Сходу, то насвітлення саме нашого казкового матеріалу стало вельми цінним для зрозуміння шляхів засвоєння теми.

Завершив огляд відповідного казкового циклу І. Франко розбором азіатських варіантів. На жаль, в Індії, яка, за твердженнями авторитетних дослідників, була батьківщиною казкового опрацювання теми, «в устах люду заховалося небагато і то пізніх та неясних слідів її; їх давно винищено разом з буддизмом» [3, т. 43, с. 343]. Усе ж тими «пізніми» та «неясними слідами» український учений не нехтує, а використовує як доказ стійкості явища, котре, незважаючи на цілеспрямоване винищення давнього буддійського культурного спадку, збереглося. Розглянувши пізні бліді індійські відголоски першоджерела, І. Франко насамкінець дослідив низку текстів із давніх буддійських книг, у яких зафіксовано найраніші спроби осмислити тему протистояння правди і неправди. З огляду на чіткість, логічність та сильний ідейно-тематичний підклад цього матеріалу, учений дійшов висновку: «Тепер, надіюся, видно досить виразно, як усі ті європейські парості коли не одним, то другим мотивом, а головню своєю ідейною основою, наскільки вона зовсім не затемнилася по дорозі та протягом століть, показують на свою далеку індійську, буддійську батьківщину» [3, т. 43, с. 351].

Загалом у корпусі «Студії над українськими народними піснями», куди увійшо дослідження «Пісня про правду і неправду», І. Франко успішно застосував методологію культурно-історичної школи. Учений часто висловлювався про переваги, наукову «пожиточність» цієї методологічної стратегії та окреслив її засадничі принципи. До найприкметніших зарахував «застосування методу скоріше ретрогресивного, ніж апіорного», тобто коли науковець ставить собі за мету «дослідити передусім ті частини традиційної літератури, які відносяться до епох менш віддалених, починаючи від найсвіжіших, досліджувати їх у такий самий спосіб і з застосуванням тих самих засобів історичної критики, якими ми досліджуємо історичні документи і явища писемної літератури, художньої. Так посуваючись назад, від явищ ближчих до дальших, від певніших до менш певних і не забуваючи ані на мить тієї засади, що цивілізація є справою міжнародною, є продуктом діяльності всіх віків і багатьох народів, які в різний спосіб контактували між собою, а отже, продукти духовні є в значній мірі витвором цієї діяльності і відлунням цих взаємин, ми можемо з часом сягнути і в сивину передісторії з більшою, ніж нині, надією дійти до якихось певних результатів» [3, т. 29, с. 280]. Саме такий шлях розбору «Пісні про правду і неправду» запропонував Іван Франко. Спершу він проаналізував варіантну парадигму тих уснословесних творів, що активно побутують, а потім поступово зглибив тему, залучаючи щоразу більше і щоразу давніші за

походженням фольклорно-літературні матеріали. Застосування «ретрогресивного методу» допомогло об'єктивно висвітлити різночасові трансформації теми та заразом засвідчити її незмінну майже тисячолітню актуальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Драгоманов М.П. Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. Женева, 1883. 225 с.
2. Кирчів Р.Ф. Фольклористика в науковій діяльності Івана Франка (теоретико-методологічні аспекти). *Іван Франко: дух, наука, думка, воля* : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка. Львів, 2008. Т. I. С. 881–898.
3. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976–1986.

REFERENCES

1. Drahomanov, M. (1883). *Politychni pisni ukrayinskogo narodu XVIII-XIX st. [Political songs of the Ukrainian people of the 18th-19th centuries]* Zheneva. [in Ukrainian].
2. Kyrchiv, R. (2008). *Folklorystyka v naukoviy diyalnosti Ivana Franka (teoretyko-metodolohichni aspekty)*. [Folkloristics in Ivan Franko's scholarly activity (theoretical and methodological aspects)], *Ivan Franko: duch, nauka, dumka, volya. Materialy Mizhnarodnoho naukovoho konhresu, prysvyachenoho 150-richchyu vid dnya narodzhennya Ivana Franka*. [Ivan Franko: spirit, knowledge, thought, freedom. Materials of the International Scholarly Congress, dedicated to the 150th anniversary of Ivan Franko's birthday] (Vol. I), (pp. 881–898). Lviv. [in Ukrainian].
3. Franko, I. (1976-1986). *Zibrannya tvoriv: U 50-ty tomach. [Collected works: in 50 volumes]* Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].